

AD MULTOS ANNOS – HISTORICKO-JAZYKOVEDNE

PAVOL ŽIGO

S jubilujúcim pánom profesorom Jozefom Bátorom nás spája spoločný záujem – odhaľovanie tajomstiev minulých čias. To, čím sa naša práca líši, je skryté v rozdieloch medzi hmotnou a duchovnou kultúrou – na jednej strane materiálnymi artefaktmi, ktoré sú predmetom bádania archeológa, na druhej strane slovami a ich významami, zachovanými, ale aj zaniknutými, či so zatajenou motiváciou, ktorá je predmetom výskumu historika jazyka.

V tomto pozdrave pri príležitosti okrúhleho výročia, milý jubilant, je veľká miera opatrnosti historika jazyka vstúpiť medzi archeológov. Aj preto, že v jednom staršom slovníku sa uvádza, že synonymom prídavného mena opatrný je výraz *batorný* (*Kálal/Kálal 1923, 18*). Moje riadky preto v tejto chvíli rovnako opatrne zameriavam na hľadanie motivácie priezviska *Bátora*, ktoré sa v čase výskumu priezvisk na Slovensku vyskytovalo 370-krát v 69 lokalitách, najčastejšie v Prievidzi a jej okolí, menej v okolí Topoľčian či Nových Zámkov (konkrétne údaje pozri www.slovník.juls.savba.sk). Čísla sú však len sprievodným kritériom, preto by som podstatnú časť tohto textu rád venoval pôvodu priezviska.

Je všeobecne známe, že motivantom priezviska *Bátora* je prídavné meno *bátor*, ktoré nám je svojím neslovanským pôvodom známe najmä z územne blízkej maďarčiny. Autori J. Berrár a S. Károly v Historickom slovníku maďarského jazyka (*Berrár/Károly szerk. 1984, 104*) pripisujú tomuto slovu významy 1. „smelý“, „odvážny“, „chrabrá“; 2. „istý“, „nejaký“, „neurčitý“. Významy „smelý“, „odvážny“, ale aj „srdnatý“ a na druhej strane významovej polarizácie aj „hrdinský“, „chrabrá“ pripisujú slovu *bátor* autori etymologického slovníka mansijčiny B. Munkácsi a B. Kálmán (*Munkácsi/Kálmán Hrsg. 1986, 86*), t. j. jazyka, ktorý je geneticky príbuzný maďarčine. Staré územné kontakty pôvodného uralského etnika s južnejšími areálmi boli príčinou, že sa podobe *batyr* vo význame „smelý“, „silný“, „udatný“ v slovanskej etymológii pripisuje turecký pôvod (*Fasmer 1984, 135*) a turecké výboje 16. stor. boli príčinou prieniku slova *bátor* do karpatskej až stredoeurópskej oblasti. Dokumentuje to aj podoba *batyr* vo význame „vedúci skupiny nádenníkov“ v nárečiach strednej Volgy a podoba *batrak* vo význame „nádenník“ (*Fasmer 1984, 134*).

Zaujímavý je aj významový posun slova *bátor* podľa etymologického slovníka maďarčiny, ktorý

tomuto výrazu v karpatských zemepisných dimenziách napriek spomenutým významom „smelý“, „odvážny“, „chrabrá“ pripisuje významy „mierny“, „nežný“, „pokojný“ (*Benkő Hrsg. 1993, 86*). Z pôvodného prídavného mena *bátor* sú podľa *L. Králik* (2015, 62) odvodené aj častice *bárs, bár* (vo význame „hoci“, „aj keby“). Zo slovenského nárečového prostredia (*Ripka a kol. 1994, 101*) – z oravskej lokality Chlebnice – je aj ojedinelý doklad na sloveso *bátoriť* vo význame „rozprávať zo sna“. Z predpisovného obdobia slovenčiny sú známe prípustkové vety so spojkami *bátor, bátor si, bátor by*. Podľa *J. Stanislava* (1973, 412) ide o spojky neskoršieho pôvodu, ktoré do nášho jazyka prenikli v časoch tureckých nájzdov a okrem nášho územia sa zachovali aj v srbčine, chorvátčine a slovinčine (prídavné meno *batriv* má v slovinčine význam „smelý“, „odvážny“). Najstarší doklad na spojku *bátor* („hoci“, „aj keby“) v súvetí s prípustkovým významom z nášho územia pochádza podľa *J. Stanislava* (1973, 412) z druhej polovice 16. storočia: *to mi verte, že bator si mne Pan boch neda ani zdravy, že vele na kteryho pana statok trefim, že ho hnedky zastavim* (Hronský Beňadik 1575), ďalšie – zriedkavé – príklady sú mladšieho dáta: *...lud po dedinach prestrašeny byvše bator ostatnu živnost ku pokrmu takej strigy musia dat* (1735), *A tak jich na nejakovú recompensatiu svých verných služebníkov, bator by vicej mali utrovit, nejakovu horu ... dal sem* (1718). Okrem spojky *bátor* sa v predpisovných archívnych prameňoch z nášho územia zachovali aj častice *bár, bárs*, ktoré majú svoj pôvod v maďarskej spojke *bár* (*bar jest, bar neni pansky urbar* (Bojnice 1754), *bar vam aj neco prinde* (Bánovce nad Bebravou 1826).

V priezvisku jubilujúceho popredného slovenského archeológa pána profesora Jozefa Bátoru sú ako jedinečné príznaky vlastného mena – lebo na základe typických vlastností osôb vznikali ich pomenovania – zachované pôvodné významy *smelý, odvážny, chrabrá, mierny, nežný, pokojný*. Priezvisko vôbec nemusí byť svedectvom neslovanského či neslovanského pôvodu jeho nositeľa. Pôvodných predkov s týmito vlastnosťami mohli pomenovať príslušníci iných etník či nositelia iných jazykov svojím slovom aj napriek tomu, že ich nositeľom bol tunajší obyvateľ slovanského či slovenského pôvodu. Skutočná pravda sa však v takýchto prípadoch pre relatívny nedostatok písomných záznamov vlastných mien hľadá ťažko...

Milý jubilant, vzácny priateľ, pán profesor Bátora! S podakovaním za všetky nové poznatky, priateľské vzťahy a vzácne rozhovory Ti okrem myšlienok o pôvode priezviska Bátora prajeme veľa zdravia,

síl, porozumenia, potešenia a v duchu spomenutých motivačných prvkov prajeme ďalšie smelé, odvážne či chrabré objavy a zachovanie si vzácných ľudských vlastností...

LITERATÚRA

- Benkő Hrsg.* 1993 – L. Benkő Hrsg.: *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. Band 1.* Budapest 1993.
- Berrár/Károly szerk.* 1984 – J. Berrár/S. Károly szerk.: *Régi magyar glosszárium. Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára.* Budapest 1984.
- Fasmer* 1984 – M. Fasmer: *Etimologičeskij slovar ruskogo jazyka.* Moskva 1984.
- Kálal/Kálal* 1923 – K. Kálal/M. Kálal: *Slovník slovenský z literatury aj nářečí.* Banská Bystrica 1923.
- Králik* 2015 – E. Králik: *Stručný etymologický slovník slovenčiny.* Bratislava 2015.
- Munkácsi/Kálmán Hrsg.* 1986 – B. Munkácsi/B. Kálmán Hrsg.: *Wogulisches Wörterbuch.* Budapest 1986.
- Ripka a kol.* 1994 – I. Ripka a kol.: *Slovník slovenských nářečí. Zvázok I. A–K.* Bratislava 1994.
- Stanislav* 1973 – J. Stanislav: *Dejiny slovenského jazyka V. Syntax 2.* Bratislava 1973.

prof. PhDr. Pavol Žigo, CSc.
 Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
 Panská 26
 SK – 811 01 Bratislava
 pavol.zigo53@gmail.com